

23. લઘુકાવ્યો : દુહા-મુક્તક-હાઈકુ

પ્રસ્તાવના

* દુહા એ મૂળ લોકસાહિત્યનું સ્વરૂપ છે. જેમાં અત્યંત લાઘવથી કોઈ પ્રસંગ કે ભાવ રજૂ થતો હોય છે.

મુક્તક એ કાવ્ય સાહિત્યનું લઘુ સ્વરૂપ છે. જેમાં બે, ચાર કે છ પંક્તિઓમાં કવિ, વિષય કે સંવેદનને રજૂ કરતા હોય છે.

હાઈકુ એ ત્રણ લાઈનમાં લખાયેલ પાંચ, સાત અને પાંચ એમ કુલ સત્તર અક્ષરોનું બનેલું લઘુકાવ્ય છે.

અહીં જુદા જુદા ચાર કવિઓના કેટલાક લઘુકાવ્યો દુહા, મુક્તક અને હાઈકુ સ્વરૂપે આપવામાં આવેલા છે. જેમાના પ્રથમ કવિ છે રઈશ મણિયાર. તેમનો જન્મ વલસાડ પાસે આવેલા પારડી ગામે થયો હતો. તેઓ બાળરોગના નિષ્ણાત ડોક્ટર છે. ‘કાફિયાનગર’, ‘શબ્દ મારા સ્વભાવમાં જ નથી’ અને ‘નિહાળતો જા’ એ તેમની નોંધપાત્ર કૃતિઓ છે. ‘અસ્તિત્વ અને વ્યક્તિત્વ’, ‘ગઝલ: રૂપ અને રંગ’ અને ‘ગઝલનું છંદોવિધાન’ એ તેમના વિવેચનના ગ્રંથો છે તેમજ ‘બાળ ઉછેરની બારાખડી’ એ તેમનું બાળ ઉછેરનું નોંધપાત્ર પુસ્તક છે.

બીજા કવિ ની વાત કરીએ તો એ છે બરકત વીરાણી કે જેઓ ‘બેફામ’ ના નામે ઓળખાય છે. તેમનો જન્મ : 25-11-1923 અને મૃત્યુ : 02-01-1994 ના રોજ થયું હતું. તેઓ ભાવનગર જિલ્લાના ઘાંઘળી ગામના વતની હતા. આકાશવાણી મુંબઈમાં એડિટર તરીકેની કામગીરી બાદ નિવૃત્ત થયા હતા. ‘માનસર ઘટા’ અને ‘ધ્યાસ’ એમના ગઝલ સંગ્રહો છે. એમની ‘આગ અને અજવાળા’ તથા ‘જીવતા સૂર’ જેવી વાર્તાઓ પ્રકાશિત થયેલી છે. ‘રસ સુગંધ ભાગ-1 અને ભાગ-2’ એમની નવલકથાઓ છે.

ત્રીજા કવિ છે મુરલી ઠાકુર. જન્મ : 1910 અને મૃત્યુ : 1975. મુરલીધર રામચંદ્ર ઠાકુર સાબરકાંઠા જિલ્લાના ઉમેદગઢના વતની હતા. તેઓ ગુજરાતીના અધ્યાપક અને ત્યારબાદ આકાશવાણીમાં ગુજરાતી કાર્યક્રમોના નિર્માતા બન્યા હતા. ‘સફર અને બીજાંકાવ્યો’ માં તેમનાં કાવ્યો સંગ્રહાયાં છે. ‘મેળો’ તેમનાં બાળગીતોનો સંગ્રહ છે. ‘પ્રેમલ જ્યોત’ માં તેમની વાર્તાઓ ગ્રંથસ્થ થઈ છે. ‘ગાંધીવાણી’ નામે તેમનો અભ્યાસગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થયો છે.

પ્રસ્તાવના

અને ચોથા કવિ છે અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ. તેમનો જન્મ 11મી નવેમ્બર 1937 અને મૃત્યુ 31 જુલાઈ 1981 ના રોજ થયું હતું. અનિરુદ્ધ લાલજીભાઈ બ્રહ્મભટ્ટનું વતન વીરમગામ પાસેનું દેત્રોજ છે. તેઓ અધ્યાપક તરીકે કાર્ય કરતા હતા. તેઓ કવિ, વિવેચક, વાર્તાકાર અને નિબંધકાર તરીકે તેઓ જાણીતા છે. ‘કિમપિ’ એમનો કાવ્યસંગ્રહ છે. ‘અજાણ્યું સ્ટેશન’ વાર્તાસંગ્રહ છે. ‘નામરૂપ’ માં તેમના ચરિત્રનિબંધો છે અને ‘ચલ મન વાટે-ઘાટે’ ના ચાર ભાગમાં તેમની રિબંધિકાઓ પ્રગટ થયેલી છે. ‘ત્રકષિવાણી’ નામના ગ્રંથમાં તેમના અધ્યાત્મ અને ચિંતન વિષયક લેખો છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો.

1. કવિ ક્યાં જવાની ના પાડે છે ?

- (A). આવકાર મળે ત્યાં.
- (B). આદર મળે ત્યાં.
- (C). આંખોમાં સ્નેહ દેખાય ત્યાં.
- (D). આવકારો ન મળે ત્યાં.

2. શું બનવું દુર્લભ છે ?

- (1). કુલદીપક.
- (2). દેશદીપક.
- (3). વીર.
- (4). મહાન.

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. કવિની દ્રષ્ટીએ ભારવાળો મુગટ એટલે શું ?

ઉત્તર. કવિની દ્રષ્ટીએ ભારવાળો મુગટ એટલે જવાબદારી.

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ લીટીમાં ઉત્તર આપો.

1. મુરલી ઠાકુરને આંગણું મોટું શા માટે લાગે છે ?

ઉત્તર. ખોરડું નાનું છે એટલે કે ઘર તો નાનું છે. પરંતુ ઘરની બહાર મજાનું આંગણું છે અને આંગણામાં સૂર્યનો પ્રકાશ ચોમેર ફેલાય છે અને એ ઉજાસ અને પ્રકાશ સ્ફૂર્તિ આપે છે તેથી કવિને આંગણું મોટું લાગે છે.

4. નીચેના પ્રશ્નોના સાત- આઠ લીટીમાં ઉત્તર આપો.

1. પ્રથમ મુક્તકમાં કવિ કઈ વાતની ચેતવણી આપે છે ? વિસ્તારથી સમજાવો.

ઉત્તર. પ્રથમ મુક્તકમાં કવિ એ વાતની ચેતવણી આપે છે કે આ જગતમાં અનેક પ્રકારના સંઘર્ષો છે એમાં હાર્યા વગર સતત આગળ વધવાનું છે. સુખ અને દુઃખ એક સિક્કાની બે બાજુ છે. સુખમાં છકી નથી જવાનું ને દુઃખમાં તૂટી નથી જવાનું આ દુનિયામાં એવો કોઈ મુગટ એટલે કે એવી કોઈ જવાબદારી નથી કે જેમાં ભાર ના હોય. આનંદથી એ ભાર ને વહન કરવાનો છે.

2. પંક્તિઓ સમજાવો.

“સફળતા જિંદગીની હસ્તરેખામાં નથી હોતી,

ચણાયેલ ઈમારત એના નકશામાં નથી હોતી.”

ઉત્તર. આ પંક્તિમાં કર્મનો મહિમા વર્ણવવામાં આવ્યો છે. માણસની સફળતા એની હાથની રેખાઓમાં નહિ પણ એની મહેનતમાં હોય છે. કોઈ ઈમારત બનાવતા પહેલા એનો નકશો બનાવવામાં આવે છે પરંતુ નકશો એ ઈમારત નથી એમ નસીબ એ જીવન નથી. જીવન તો માણસની અને પ્રયત્નથી બને છે.

*